

Un demers semiotic al grupului „Tel Quel”: practica textuală

Simona-Andreea ȘOVA*

Key-words: *text, writing, function, sign, semiotics*

Pe urmele lui Roland Barthes, Julia Kristeva răstoarnă raportul semiologie-lingvistică propus de Saussure, considerând semiologia o parte a lingvisticii, de vreme ce se ocupă de marile unități semnificante ale discursului. Din perspectiva producerii de modele și a producerii teoriei modelării pe care o reprezintă, fiind capabilă așadar să se modeleze pe sine, semiologia își include teoria și nu se poate realiza decât „ca o critică a semiologiei” (Kristeva 1969b: 29). Acest statut al semiologiei implică relația ei particulară cu celelalte științe (în mod deosebit cu lingvistica, matematica și logica – de la care împrumută modelele) și presupune introducerea unei terminologii noi și subminarea celei existente, fapt ce permite înscrierea și în epistemologie ca „spațiu al agresivității și subversiunii discursului științific în chiar interiorul acestui discurs” (Kristeva 1969b: 29). În condițiile în care statismul și anistorismul structuralismului sunt depășite prin nefuncționalitatea lor, semiotica pare singura aptă să construiască un model adecvat practicii poetice moderne. Semiotica literară se justifică prin chiar sarcina pe care și-o atribuie: „găsirea unui formalism izomorf productivității literare gândindu-se pe ea însăși” (Kristeva 1969c: 178).

Aplicarea modelelor la o semiotică a limbajului poetic presupune o revizuire a concepției despre *textul literar*. Tocmai acest concept de *text* deschide semiotica (știință a semnificației) spre *semnificantă* (termen introdus de Kristeva) și permite articularea unei alte semiotici, a unei *semanalize*. Strâns legată de termenul „productivitate”, semnificația este definită de Kristeva ca

activitate de diferențiere, stratificare și confruntare ce se practică în limbă și depune pe linia subiectului-vorbitor un lanț semnificant comunicativ și gramatical structurat (Kristeva 1969c: 182).

Discurs despre semnificație, semanaliza are în vedere producerea sistemelor semnificante în limbă (semiotica tindea să fie o teorie științifică a sistemelor semnificante) și se înscrie ca spațiu de pătrundere a științei în filosofie și de analiză critică a demersului științific, permițând articularea unei „gnoseologii materialiste, adică a unei teorii științifice a sistemelor semnificante în istorie și în istorie ca sistem semnificant” (Kristeva 1969c: 188).

* Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, România.

Noua știință „se construiește ca o critică a sensului, a elementelor și legilor sale – ca o semanaliză” (Kristeva 1969d: 191). Această reorganizare e consecința unei critici a cuvântului ca unitate purtătoare de sens, evidentă în trei încercări anterioare (Școala Fonologică de la Praga, J. Lacan și Saussure – în *Anagrame*) și a unei critici a matricei semnului. Dintr-o astfel de perspectivă, literele devin „suportul material” pe care fenotextul îl dă genotextului, altfel spus, „focalizarea procesului semnificant, *punctul* semnificant în care persistă reproducerea infinită” (Kristeva 1969b: 88).

Această acțiune a semnificantului, numită „paragramatică” (Kristeva 1969b: 90), acest „semnificant-producându-se” definește paragramatismul drept *punct* plecând de la o funcție semnificantă minimă concretizată de una sau mai multe litere considerate ca mărci distinctive. Astfel, cuvântul, fraza, semnul și structura sunt transgresate de „semnificantul-producându-se” ce *dispune* (și *nu exprimă*) o infinitate semnificantă în unități grafice sau fonice. Textul nu se mai constituie pe semn ce trimite la un referent sau un semnificat, ci are drept suport funcția numerică a semnificantului. Noile unități textuale sunt, acum, „diferențialul semnificant”, „complexele semnificante”, „formula” etc.; ele definesc *textul* și opun logicii semnului o logică textuală.

Depășind conceptele clasice de „semn” și „structură” și ajungând într-un spațiu al „infinității semnificante”, semanaliza propune înglobarea logicii semnului de către o *logică textuală*. Să nu înțelegem greșit: e vorba de o înglobare, nu o suprimare. Implicând modelul tabular și rețeaua paragramatică ce organizează textul, logica textuală trebuie înțeleasă prin două aserțiuni: a) numai teoria ansamblurilor (textul funcționează ca un cod infinit ordonat în care codurile – printre care și cel al logicii lineare – nu sunt decât subansamblurile) permite formalizarea unei funcționări în expansiune, cum e funcționarea paragramelor; b) interdicțiile clasice sunt transgresate fără a fi suprimate („reuniune sau sinteză de-a lungul unei negații sau disjuncții” – Neveu 2004: 247). Logica textuală permite trecerea prin înglobare de la „monologism” la „dialogism”, în sensul pe care Kristeva îl dă acestui termen preluat de la M. Bahtin.

Avem de-a face cu un proces de interpretare generală căruia un domeniu ca limbajul nu-i putea scăpa. Orice concepție despre text dintr-o perspectivă „individualistă” devine caducă. Se acordă atenție problemei situării textului în raport cu limbajul care îl pune în practică, problemei specificității limbajului literar, a practicii din care e făcut textul față de alte practici ale limbajului. Statutul limbajului textului creează perspectiva unei teorii a limbajului. Opoziția limbaj poetic/limbă cotidiană sau limbaj științific (studiată de Roman Jakobson) duce la perceperea limbajului poetic ca anormalitate, ca deviere. În acest sens, Tzvetan Todorov subliniază caracterul său subversiv, transgresiv, iar J. L. Houdebine propune răsturnarea perspectivei de specificitate într-o perspectivă de generalitate absolută, în care limbajul poetic nu e un subcod al codului, deviere față de acesta, ci explorare tot mai profundă a posibilităților de enunțare. Dintr-o atare perspectivă a specificității sale, limbajul poetic acoperă întregul câmp al limbajului, dar această perspectivă se dovedește neoperațională pentru o teorie explicativă a condițiilor de exercitare, de practicare a unei scriituri. Caracterul scriiturii ca practică (punere

efectivă în practică a acestei „infinități potențiale” – cum denumește Kristeva infinitatea codului) fixează poziția centrală, nu marginală, a limbajului poetic în raport cu infinitatea codului pe care urmărește să o realizeze și relația practică a limbajului poetic cu *practica* și cu celelalte practici.

Pentru semiologie, „literatura nu există. [...] e o practică semiotică particulară” (Kristeva 1969c: 195) care face mai evidentă problema producerii de sens și prezintă interes în măsura în care este considerată ireductibilă față de obiectul lingvisticii normative. Așa se explică nevoia de a adopta termenul *scriitură*, când e vorba despre un text înțeles ca *producere*, pentru a-l diferenția de conceptul de „literatură”. Literatura, spune Kristeva, „ne pare astăzi a fi chiar actul ce sesizează cum lucrează limba și indică ceea ce are puterea, mâine, să transforme” (Kristeva 1969a: 16). Ca practică în semnificant, literatura trebuie considerată nu numai în timp, ci și „în spațiu”, adică „în sensul și funcția sa [...] la diferite niveluri de enunțare” (Sollers 1968: 47).

Înțelegând prin „literatură” orice discurs al „civilizației noastre fonetice”, această civilizație produce o noțiune și obiectul său care intervine ca obiect de consum într-un circuit de schimb (real – autor – operă – public) și nu observă o productivitate, scriitura, pentru a primi un efect, *opera*. La acest nivel de înțelegere a „literaturii” ca discurs substitutiv se situează receptarea consumării textului cu exigența sa de „verosimil”. Reducând „literatura” la una dintre dimensiunile sale („rezultat consumat de către un subiect oarecare” – Kristeva 1969d: 218), consumul și știința literară trec pe lângă *productivitatea textuală*, pentru a nu cunoaște decât un obiect modelat după propriul model, propria programare socială și istorică. Noțiunea de reflectare, după Houdebine, este legată de o logică „lineară”, opusă modelului tabular, și ține de o ideologie a literaturii și artei în general, care consideră opera ca „operă”, ca pe un rezultat definitiv, reflectat, dar care nu e decât un reflectat și care trimite la o cauză singulară – autorul, „geniul”, „inspirația” sa. Noțiunii de operă i se opune noțiunea de *text*, ce manifestă în textura sa procesul propriei produceri (scriituri) și care nu se poate enunța în termen de exprimare sau reflectare. Astfel, în concepția de la „Tel Quel”, literatura nu e imitație, nu reprezintă viața, ci un mod de a *gândi* realitatea.

Din cele de mai sus, rezultă că practica textuală nu poate fi asimilată conceptului de „literatură”. Elaborarea unei teorii plecând de la o practică a devenit cu puțință datorită „textelor rupturii”, dar și celor ce au anunțat-o sau au continuat-o. „Ruptura” e înscrisă la sfârșitul secolului al XIX-lea (Lautréamont, Mallarmé, Marx, Freud) și permite înțelegerea *scriiturii* ca un obiect ce nu poate fi studiat pe altă cale „decât prin cea a scriiturii înseși”. („Altfel spus, problematica specifică a scriiturii se degajă masiv din mit și din reprezentare pentru a se gândi la literalitatea și la spațiul său” – primul articol al Programului din 1967.)

Tocmai această practică a scriiturii se definește la nivelul *Textului*. Pentru Kristeva, textul e „scriitura în care semnificația se depune” (Kristeva 1969a: 15), un mod de funcționare a limbajului, definit ca productivitate și diferit de un uzaj comunicativ și reprezentativ (reproductiv) al limbajului. Textul funcționează ca un câmp *transgresiv* față de sistemul semnului. Mallarmé este primul poet care se situează în fața realității ca în fața unui *text*, și nu ca în fața unui spectacol, spune cu îndreptățire Sollers. Iată de ce întrebarea nu este „Ce vrea asta să spună?”, pentru că

asta „nu vrea să spună”, „*asta* se scrie” (Sollers 1968: 72). Situația textului ca text *scris*, nu *vorbit* e abordată și de Houdebine, care subliniază faptul că între „scris” și „vorbit” nu e un simplu raport de substituție, ci e o diferență ce instituie spațiul unei practici, practica textuală.

Încercând să stabilească locul textului în mulțimea practicilor semnificante, legile funcționării sale, rolul său istoric și social, Kristeva consideră că textul are o dublă orientare: spre sistemul semnificant în care se produce (limba și limbajul unei epoci și societăți precise), pe de o parte, și spre procesul social în care participă ca discurs, pe de altă parte (Kristeva 1969a: 20). Înțelegem că rolul limbajului pe scena istorică este de a marca, practicându-le în materia limbii, „transformările realului istoric și social” (Kristeva 1969a: 21). Textul oferă semioticii o problemă ce condensează în produs un dublu proces de producere și transformare de sens, o semiotică încercând să formalizeze mai curând structurarea decât structura (dintr-o perspectivă marxistă, se pune accentul pe *producerea sensului*, și nu pe schimbul de sens – comunicarea –, de care se va ocupa lingvistica structuralistă). Este ceea ce va încerca Kristeva pe textul *Jehan de Saintré* al lui Antoine de la Sale cu ajutorul analizei transformaționale (pe baza modelului generativ și modificărilor sale prin modelul lui Sebastian K. Saumjan), din care face un *model transformațional* aplicativ. Se întrevide posibilitatea unei științe a textului având în vedere posibilitatea semioticii ca știință, dar această perspectivă este încă departe:

Într-adevăr, textul e în mod precis ceea ce *nu poate* fi gândit printr-un întreg sistem conceptual care fondează inteligența actuală, căci e chiar textul cel ce-i desenează limitele (Kristeva 1969a: 21).

Însă datorită textului, semiotica va fi mereu obligată să se reinventeze:

Textul confruntă semiotica cu o funcționare ce se plasează în afara logicii aristotelice, necesitând construcția unei alte logici și împingând astfel până la exces discursul științei, obligat în consecință să cedeze sau să se reinventeze (Kristeva 1969a: 22).

Astfel, dezvoltând opoziția logică a semnului – logică textuală, se profilează *modelul tabular, scriitura textuală*, „rețeaua” în opoziție cu scriitura non-textuală, lineară, univocă. *Textul* nu poate fi conceput în funcție de o logică lineară ce își găsește expresia estetică în ideologia textului ca reflectare. Textul literar se prezintă ca un sistem de conexiuni multiple descris ca o structură de rețele paragramatice, în care diverse tipuri de conexiuni nu prezintă nicio diferență de natură sau ierarhie („Sunt toate o expansiune a funcției ce organizează textul” – Kristeva 1969c: 195), iar funcția este specifică fiecărei scriituri. Modelul tabular de o mare complexitate (se prezintă cu două grame parțiale: textul ca scriitură – grame scripturale – și textul ca lectură – grame lecturale, divizate, la rândul lor, în subgrame etc.) apare ca un sistem cu niveluri multiple, diferite din punct de vedere ideologic, semantic, fonetic etc., ce trebuie citite în raporturile sau conexiunile ce unesc și/sau opun nivelurile între ele.

Definiția *textului* se elucidează cu ajutorul termenului *productivitate*. Aceasta înseamnă că textul „face din limbă o activitate”, întorcându-se la ceea ce o precedă. Numai în sensul productivității textul devine *text*. Orice text „literar” poate fi considerat ca productivitate pe baza modelului tabular de elaborare al limbajului

textual pornind de la generalizarea modelului anagramei saussuriene în *paragramă*, în care sensul nu este exprimat, ci *se face*, cu atât mai mult unele texte de la sfârșitul secolului al XIX-lea (Joyce, Mallarmé, Lautréamont), care în înseși structurile lor sunt gândite ca *producere* ireductibilă la reprezentare.

O semiologie a producerii trebuie să abordeze aceste texte

elaborate pe și plecând de la aceste texte moderne; modelele semiotice astfel produse se întorc spre *textul social* – spre practicile sociale din care „literatura” nu este decât o variantă nevalorizată – pentru a le gândi ca tot atâtea transformări – produceri în sens (Kristeva 1968: 299).

E evident faptul că textul devine operator de sens, dar statutul sensului, spune Houdebine, nefiind nici „originea”, nici „sfârșitul” textului, se poate clasifica doar în procesul producerii textuale. Faptul că textul e o productivitate, adaugă Kristeva, înseamnă că „raportul său cu limba în care se situează este redistributiv” (Kristeva 1968: 300) și că este o permutare de texte, o intertextualitate.

Având o astfel de perspectivă asupra textului, problema esențială nu este aceea a „scriitorului” și a „operei”, ci a *scriiturii* și *lecturii*. „Nu suntem nimic altceva în ultimă analiză decât sistemul nostru *scriitură/lectură*, și asta într-o manieră concretă, practică” (Sollers 1968: 64), iar *a scrie* (plecând de la ruptura marcată la sfârșitul secolului al XIX-lea) nu mai înseamnă activitatea de a povesti, a exprima, a imagina, ci o experiență „abruptă” ce nu se reduce la trasarea unor cuvinte, ci răstoarnă perspectiva lumii. „A gândi înseamnă a scrie fără accesorii”, spusese Mallarmé propunând, în locul literaturii reprezentative, „o scriitură ce se va situa de aceeași parte cu lumea, în măsura în care lumea este o scriitură” (Sollers 1968: 79). Scriitura nu este un canal de transmitere a literaturii, ci literatura însăși.

Textul înglobează logica lineară, iar în virtutea acestei constatări, textul nu elimină axele specifice de utilizare a limbajului (subiect – destinatar/destinatar și semnificant/semnificat), ci aceste relații operează în funcție de „un mod de organizare variabil” a cărui organizare e dublu determinată. Pe de o parte, de *tensiunea scriitură-text*, ce presupune că fiecare text se realizează pornind de la o tensiune fundamentală, constituită prin mișcarea nesfârșită a scriiturii închise în limitele forțate ale textului, înscriindu-se în ele (J. L. Baudry se ocupă de textul ca „fragment”), iar pe de altă parte, de *textul ca dublă scriitură-lectură*, exprimată prin relația ce leagă textul de celelalte texte al căror ecou *textul* este. Este vorba de ceea ce se petrece în seria literară, precum și în articularea acesteia cu celelalte serii (sociale, istorice etc.). În aceste condiții, *intertextualitatea*, înțeleasă ca „interacțiune textuală – care se produce în interiorul unui singur text” (Kristeva 1968: 301) va fi indicele modului în care un text citește istoria și se inserează în ea și va determina caracteristica majoră (socială, istorică, estetică) a unei structuri textuale. În acest sens, *ideologemul* este funcția intertextuală care poate fi citită „materializată” la diferitele niveluri ale structurii fiecărui text, surprinzând în același timp „transformarea enunțurilor (la care textul este ireductibil) într-un tot (*textul*), precum și inserțiile acestuia cu textul istoric și social” (Kristeva 1968: 305).

Ca act semiotic particular, *o teorie a lecturii* arată astfel: lectura este mai mult decât un instrument pentru elaborarea unei teorii, iar rolul său nu este doar acela de a valida teoria. Cititorul este obligat la o activitate intensă de combinare, la o

participare activă la actul poetic. El nu trebuie să se lase în voia reprezentărilor, ci să aibă acces direct la *limbajul textului*, „trebuie să înțeleagă ceea ce citește este el” (Sollers 1968: 86). Reapare, astfel, problema aceluia *savoir-lire* ce trebuie rezolvată printr-o depășire a unei mentalități: imposibilitatea de „a citi ceea ce este scris”, de a gândi altfel decât în termen de „produse” ori „personaje”, astfel încât raportul scriiturii cu lectura este împins până la o limită în care pare să se redubleze, să se răstoarne.

Nu putem ignora, recitind cele de mai sus, conceptul de *carte* ca spațiu al unei duble mișcări: suprimarea autorului care abandonează cuvântul pentru scriitură și constituirea lectorului. *Cartea* presupune depășirea volumului în favoarea unui spațiu nou (intertextual), unde cărțile se citesc, se clarifică și se scriu unele pe altele, dând naștere unui *text real*, ce ar fi „explicația permanentă a lumii” („Cartea ar fi cu adevărat *Cartea* – ceea ce ne livrează totul” – Sollers 1968: 86).

Noutatea evidentă a practicii teoretice materialiste a scriiturii și a practicii textuale, precum și fundamentarea acestora pe ceea ce s-a numit „ruptura” (textuală – prin Lautréamont, Mallarmé – și în gândire – prin Marx) au amânat o vreme luările de poziție la adresa concepției de la „Tel Quel”. Depășind momentul de consternare, au apărut apoi o serie de comentarii, adevărate rechizitorii privind unele contradicții și inconsecvențe la membrii grupului: dogmatismul autoritar, jocul cu conceptele, graba teoretică și politică ce a împiedicat constituirea unei epistemologii a scriiturii, explorarea textelor literare-limită, lărgirea excesivă a cadrului analitic etc. E interesant de observat că unele acuzații au venit chiar din interiorul grupului, desigur, din „linia de stânga”. Tot atât de interesant, și paradoxal, e că membrii marcanți ai grupului n-au considerat necesar să răspundă celor mai multe dintre acuzații, situație care ar fi generat o dezbatere cu multe consecințe asupra teoriei și practicii textuale. Și nu numai.

Ce rămâne? Teoria și practica textuală inițiate de „Tel Quel” s-au dovedit a fi, pentru ce a urmat, un orizont deschis ce a pus sub semnul întrebării valoarea de cunoaștere a concepției clasice de „literatură” și care a putut fi interpretată, prin urmare, în funcție de sistemul în care ne plasăm. Parafrazând o idee a lui Ivan Fonagy, am putea afirma că o literatură e cu atât mai deschisă lumii cu cât păstrează dominantele specificității ei poetice. Iar această specificitate – nu prin efect referențial, ci prin proprietatea literaturii de a se face sensibilă pe sine și lumea în același timp – este cu înverșunare căutată prin demersul semiotic al grupului de la „Tel Quel”, prin ceea ce membrii acestuia au încercat să definească drept *text*, *scriitură textuală*, *producere*, *scriitură/lectură*, ce înglobează și se scrie pe sine, dimensiune reflexivă a limbajului etc. Fie și în virtutea ideii, încă vehiculate în mediile lingvistice și filosofice, că istoria gândirii este istoria limbajului.

Bibliografie

- Kristeva 1969a: Julia Kristeva, *Le Texte et sa science*, în *Séméiotikè: Recherches pour une sémalyse*, Paris, Seuil, 7-26.
 Kristeva 1969b: Julia Kristeva, *La Sémiotique, science critique et/ou critique de la science*, în *Séméiotikè: Recherches pour une sémalyse*, Paris, Seuil, 27-42.

- Kristeva 1969c: Julia Kristeva, *Pour une sémiologie des paragrammes*, în *Sèmiôtikè: Recherches pour une semanalyse*, Paris, Seuil, 174-207.
- Kristeva 1969d: Julia Kristeva, *La productivité dite texte*, în *Sèmiôtikè: Recherches pour une semanalyse*, Paris, Seuil, 208-245.
- Kristeva 1968: Julia Kristeva, *Problèmes de la structuration du texte*, în *Tel Quel: Théorie d'ensemble*, Paris, Seuil, 297-316.
- Neveu 2004: Franck Neveu, *Dictionnaire des sciences du langage*, Paris, Armand Colin.
- Sollers 1968: Phillippe Sollers, *L'écriture et l'expérience des limites*, Paris, Seuil.

A Semiotic Undertaking of the “Tel Quel” Group: Textual Practice

The first article of the program elaborated in 1967 by the group of studies and theoretical reflections formed around the “Tel Quel” magazine (founded in 1960 and managed by Philippe Sollers) proclaims that “a general theory, thought starting with the practice of writing, needs to be developed”. The famous group whose undertaking had been announced, in a way, by the poetical theories of the Russian formalists – the first who refused to explain the text through external causes, aims to realize a functional assembly that would reunite the theory and practice, a theoretical practice and a theory in practice, approaching significant practices as specific labor, operation which has taken place at “Tel Quel” ever since 1963. Our paper “re-reads” and synthesizes, by reinterpreting them, the coordinates of the semiotic undertaking from “Tel Quel”, for which the study of literature as a significant practice “that produces sense and subject” constitutes the central field of semiotics. However, in this case it is a semiotics that became semanalysis (in the conception of J. Kristeva), that is, a constitutive part of a semiotic undertaking, which, in the opinion of the same author, must bring forward the issue of the critical examination of the notion of *sign*. We will notice that the theory of textual practice sits at “Tel Quel” on a solid textual practice marked by the constitution of literature as text, together with the acceptance of the autonomy of the text.